

BIBLICUM ŚLĄSKIE

KURS ZASADNICZY

Wykład XXXV - Wymiar teologiczny oraz znaczenie Księgi Pwt w historii zbawienia cz. I

1. Struktura literacka i teologiczna

Pod względem literackim na księgę składają się trzy wielkie mowy Mojżesza (Pwt 1,3-4,40; 4,44-28,68; 28,69-30,20); dwa poematy (Pwt 32,1-43; Pwt 33) oraz sekcje narratywne, związane zasadniczo ze zbliżającą się śmiercią Mojżesza, inwestyturą jego następcy - Jozuego (Pwt 31; 32,44-47), ostatnim błogosławieństwem (Pwt 32,48-52) oraz opisem śmierci wielkiego duchowego przywódcy (Pwt 34).

Struktura Księgi Powtórzonego Prawa zwykle oparta jest na czterech nagłówkach, będących czymś w rodzaju formuły wprowadzającej (Pwt 1,1; 4,44; 28,69; 33,1). Cechą charakterystyczną tych nagłówków jest składnia. Chodzi o cztery wypowiedzi nominalne (bez czasowników), które zaczynają się od zaimka wskazującego ('*elleh-zö'T*'), który poprzedza rzeczownik opisujący zasadniczą treść kolejnych sekcji. Kolejna są to rzeczowniki: słowa, Tora, słowa Przymierza, błogosławieństwo. Nie są to jednak jedyne formuły wprowadzające w tej księdze. Niektórzy badacze wyliczają ich aż czternaście (Pwt 1,1; 4,44; 27,1.9.11; 28,1 + 28,69; 29,1; 31,1.7.9.24.30; 32,44; 33,1). Nie sposób zignorować wreszcie Pwt 4,1; 5,1; 12,1, gdzie we wprowadzeniu przemawia sam Mojżesz, czy wezwania „słuchaj Izraelu” (Pwt 5,1; 6,3; 9,1; 20,3 por. 6,4; 8,20). Cztery zasadnicze tytuły stosowane w strukturyzacji księgi nie mogą być nawet rozpatrywane na tym samym poziomie literackim. Pwt 1,1 jest wprowadzeniem do sekcji, która swój koniec ma dopiero w Pwt 32 (por. Pwt 1,1 i 32,45-46). Tymczasem ta jednostka literacka ma też drugie wprowadzenie w Pwt 4,44-45. Pwt 28,69 stanowi bardziej *postscriptum* do Pwt 28 niż tytuł, zaś Pwt 33,1 jest wprowadzeniem do znacznie krótszej sekcji niż pierwsza introdukcja w tej serii. Rozpatrywane jednak razem, wszystkie te elementy pozwalają podzielić całą księgę na trzy mowy i jedno błogosławieństwo końcowe Mojżesza

(Pwt 33,1: błogosławił Izraelitów *przed śmiercią*”). Taki podział, oparty na kryterium tytułów, ma jednak jedną i najważniejszą wadę: ignoruje, istotne z punktu widzenia całego dzieła, wprowadzenie w Pwt 12,1.

Zwroty akcentujące fakt, że Mojżesz przemawiał do Izraela za Jordanem z (por. Pwt 1,1.5 i 33,1) otwierają i kończą całą księgę, wprowadzając pierwszą mowę Mojżesza i kończąc całość jego błogosławieństwem. To jego głos jest w księdze dominujący i milknie wraz z jego śmiercią (Pwt 34). Opowiadanie z Pwt 34 (wraz z wprowadzeniem w Pwt 33,48-52) jednak nie pozwala się umieścić pod żadnym z tych tytułów. Sugerowało to niektórym badaczom możliwość posłużenia się przy ustalaniu struktury dzieła kryterium narracyjnym. Najpierw warto zauważyć, że Mojżesz przemawia raz w pierwszej osobie (*ja*), innym raz mówi się o nim w trzeciej osobie. W stosunku do słuchaczy stosuje się zamiennie formę „ty/wy”.

Przesunięcia akcentów można również odnotować na poziomie stylistycznym. W Pwt 1-11 (poza 4,41-5,1a) opowiadanie włożone jest w usta samego Mojżesza (np. Pwt 5,28: *Jahwe powiedział do mnie...*). Pod koniec księgi regularnie pojawia się odwołanie do głosu narratora (np. 31,14: *Jahwe rzekł do Mojżesza...*). Brak tu zatem jakiejś regularności, zaś zmiany w sposobie zwracania się do słuchaczy mają raczej sens parenetyczny i akcentują często potrzebę osobistego zaangażowania się w realizację przykazań i praw.

Z powyższych względów wielu badaczy uważa, że struktura księgi powinna być oparta nie tyle na jakiś kryteriach formalnych, ile na treści zawartej w księdze. Do najpopularniejszych należy strukturyzacja Księgi Powtórzonego Prawa oparta na podziale zgodnym ze strukturą traktatów wasalskich. Składały się na nie: preambuła (Pwt 1,1-5); prolog historyczny (Pwt 1,6-4,49); wymóg ogólny: wierność wobec Jahwe (Pwt 5-11); wymagania szczegółowe (Pwt 12-26); depozycja dokumentu w sanktuarium i jego publiczna lektura (Pwt 27,1-10; 31,9-29); lista świadków (Pwt 32) oraz błogosławieństwo/przekleństwo (Pwt 27,12-26; por 28), w zależności od postawy wasala. Trzeba jednak zauważyć, że podany powyżej podział według schematu traktatów wasalskich nie do końca odzwierciedla złożoną strukturalnie i tematycznie wersję kanoniczną księgi (np. różne rodzaje błogosławieństwa por. Pwt

27,11-13; 28,3-6.16-19). Badacze porównujący traktaty polityczne z czasów imperium hetyckiego i asyryjskiego z ich religijnym zastosowaniem w Powtórzonym Prawie podkreślali także drobne, aczkolwiek istotne różnice. Pojęcie wzajemnej „miłości”, kluczowe w Księdze Powtórzonego Prawa, jest charakterystyczne dla traktatów hetyckich. W wersji asyryjskiej wymóg miłości dotyczy tylko wasała, a nie suzerena. Traktaty asyryjskie nie miały także historycznego prologu oraz błogosławieństw. Te braki dają się jednak wytłumaczyć specyfiką czasów neo-asyryjskich i arogancją władców tego imperium. Nigdy nic nie obiecywali i nie proponowali. Wymagali jedynie bezwzględnego posłuszeństwa, które wymuszali strachem i politycznym terrorem.

Charakterystyczne jest, że wydarzenia opisane w Księdze Powtórzonego Prawa rozgrywają się jednego dnia. Pojęcie „dzisiaj” pojawia się w księdze około 60 razy i zawsze w sekcji legislacyjnej (Pwt 13,19; 15,5.15; 19,9). W zrozumieniu takiego rozłożenia akcentów pomóc może paragraf otwierający księgę (Pwt 1,1-5). Wyznacza on kontekst geograficzny i chronologiczny wydarzeń opisanych w tym dziele. Mojżesz przemawia tu do Izraela „po drugiej stronie Jordanu” w Moabie. Minęło czterdzieści lat od kiedy Izraelici wyszli z Egiptu przekroczywszy Morze Sitowia (Wj 14) i rozpoczęli etap wędrówki po pustyni. Już niedługo przekroczą Jordan (Joz 3-4) kontynuując podbój Ziemi Obiecanej, która leży po zachodniej stronie rzeki. Zanim to jednak nastąpi Mojżesz „zaczął *wyjaśniać* to prawo” (Pwt 1,5). Prawidłowe zrozumienie hebrajskiego rdzenia czasownikowego, oddanego tu słowem *wyjaśniać*, ma istotne znaczenie i duże implikacje dla zrozumienia całej księgi. W istocie rzeczy nie wskazuje ono, że księga jest zapisem Tory, lecz jej INTERPRETACJĄ. Odzwierciedla w sobie treść Tory, ale nie stanowi jej kopii, ani formalną wersję. W konsekwencji Mojżesz jawi się tu nie tyle jako prawodawca, a bardziej interpretator Prawa. Paradoks polega jednak na tym, że w księdze często pojawia się odwołanie do „tej (księgi) Tory” w sensie Tory Mojżesza zawartej w Powtórzonym Prawie i to tradycja deuteronomistyczna jako pierwsza wydaje się nadawać pojęciu Tora (rdzeń *jrh* ma podstawowy sens: *nauczać, instruować*) sens skryptyrystyczny (por. Pwt 29,20; 30,10; 31,26), a całość stylizowana jest na rodzaj testamentu Mojżesza

wypowiedzianym w dniu jego śmierci (por. Pwt 1,1-5; 4,44-5,1a; 27,1a.9a.11; 28,69-29,1a; 31,1-2a.7a.9-10a.14-25.30; 32,44-46a.48-52; 33,1-2a; 34). Wszystko to rozgrywa się w Moabie u granic Ziemi Obiecanej. Taka forma przekazania woli Bożej za pośrednictwem Mojżesza ma na celu przygotowanie do odnowienia przymierza (Pwt 28,69), które pierwotnie zawarte było na Horebie (Pwt 5,2) i jest efektem strachu, jakie wzbudziło wśród Izraelitów bezpośredni przekaz Dekalogu (Pwt 5,22-31). Przywołanie wcześniejszych doświadczeń (Pwt 1-3) oraz doświadczenia związanego z górą Horeb (Pwt 5) prowadzić ma do aktywnej postawy w zachowywaniu przykazań i praw Bożych (Pwt 4.6-11) zwłaszcza po negatywnych doświadczeniach wydarzeń związanych z apostazją i kultem złotego cielca (Pwt 9,7-10,11). Centralny zbiór praw (Pwt 12-26) oparty jest na zasadniczym kryterium jakie stanowi centralizacja kultu (Pwt 12). Jego celem jest stworzenie efektywnej i sprawiedliwej wspólnoty (od dziecka po króla por. Pwt 4,9.10; 6,7.20; 11,19; 31,13; 32,7.46) z akcentem na opcję wobec najsłabszych i najbardziej bezbronnych jej członków oraz równość wszystkich bez wyjątku wobec Prawa Bożego (por. Pwt 16,18-18,26). Odnowione przymierze ma charakter bilateralny (Pwt 26,16-19) i towarzyszy mu przede wszystkim seria błogosławieństw i przekleństw odpowiednio za wierność lub złamania wierności (Pwt 28). Przyszłe implikacje tego przymierza, antycypowane już w Pwt 27,29-30, ukazują przede wszystkim dwa poematy (Pwt 32-33). Rozdziały 31.34 skupione są natomiast na przekazaniu przywództwa z Mojżesza na Jozuego. Takie rozłożenie akcentu sprawia, że choć księga zawiera w sobie całą serię praw, to nie jest jednocześnie zwykłym kodeksem prawa. Przypomina raczej rodzaj konstytucji religijno-politycznej zawierającej instrukcje o charakterze edukacyjnym.

Księgę można czytać zarówno jako zwieńczenie Pięcioksięgu, jak i jako wprowadzenie do historiografii deuteronomistycznej (Joz-2 Krl). Nie ulega wątpliwości, że księga ta jest kluczem hermeneutycznym pozwalającym zrozumieć teologiczne intencje zawarte w historii deuteronomistycznej. Rodzi się jednak pytanie, czy ta historia, tak odległa w czasie i przestrzeni od współczesnego odbiorcy, ma jeszcze dlań jakieś egzystencjalne znaczenie? Jak zauważyliśmy, księga jest nade

wszystko próbą nowego, aktualizującego odczytania tradycji przymierza i prawa Mojżeszowego. Zjawisko relektury nie jest czymś wyjątkowym w tekstach biblijnych, jednak Powtórzone Prawo, jako jedyna pośród ksiąg biblijnych, czyni z tej techniki zasadę fundamentalną w procesie swego powstawania. O etapach literackiego wzrostu tego dzieła była już mowa. Teraz warto jednak zaznaczyć jeszcze, że na zakończenie tego procesu, umieszczona została zasada „nic dodać, nic ująć z tego co wam nakazuję” (Pwt 4,2; 13,1). Współczesny egzegeta musi więc z jednej strony respektować kanoniczny kształt zamkniętej już tradycji tekstu, a z drugiej, posługując się zasadą hermeneutyczną samej księgi, dążyć do jej aktualizacji ważnej z punktu widzenia współczesnego odbiorcy.

2. Prawo

Centralny i najbardziej pierwotny rdzeń księgi stanowi zbiór praw. Prawa (Pwt 12-26) ułożone są w księdze według dwóch podstawowych kryteriów organizacyjnych. Pierwszym z nich jest układ koncentryczny. Zbiór ma dla przykładu swoje wprowadzenie (Pwt 11,32-12,1) i zakończenie (Pwt 26,16) oraz instrukcje dotyczące centralizacji kultu na początku i końcu zbioru (Pwt 12,2-7.8-12; 26,1-11.12-15). Drugim kryterium organizacyjnym jest treść poszczególnych praw. Pozycje zewnętrzne zajmują prawa dotyczące kultu (Pwt 12-16) i cywilne (Pwt 19-25), zaś w centrum umieszczone są prawa dotyczące urzędów (Pwt 17-18: sędzia, król, kapłan, prorok). Za nimi logicznie pojawiają się prawa dotyczące zabójstwa i świadczenia w sądach (domena sędziów) oraz wojny (domena króla) (Pwt 19,1-21,14).

Kodeks Deuteronomistyczny wyraźnie koryguje dotychczasową tradycję Prawa, zwłaszcza w relacji do Kodeksu Przymierza. Najpierw trzeba zauważyć, że nie wszystkie dawne prawa są tu ponownie podjęte i nie wszystkie poddane są przeformułowaniu. Wniosek jest więc taki, że Deuteronomista nie jest zainteresowany odrzuceniem wcześniejszych wersji praw, lecz ich aktualizacją. Część zmian ma na celu dostosowanie tradycji juredycznej do zasady centralizacji kultu (Pwt 16,1-17 – Wj 23,14-17; Pwt 19,1-13 – Wj 21,12-14; Pwt 26,1-11 – Wj

23,19a), inne wynikają ze zmian ekonomiczno-społecznych (Pwt 15,1-11 – Wj 23,10-11; Pwt 15,12-18 – Wj 21,2-11). Należy jednak odnotować ogólną tendencję do zachowania oryginalnej frazeologii (Pwt 14,21b – Wj 23,19b; Pwt 19,16-21 – Wj 23,1b; Pwt 22,1-4 – Wj 23,4-5; Pwt 22,28-29 – Wj 22,15-16; Pwt 23,10 – Wj 22,24; Pwt 24,10-13 – Wj 22,25-26; Pwt 24,17-19 – Wj 22,20-23). Wyraźnie widać jednak, że zasadniczy wpływ na releksję tradycji jurydycznej miały przede wszystkim zmiany społeczno-ekonomiczne. Deuteronomista ogranicza bowiem władzę króla, a jego horyzont społeczny obejmuje rolę kapłanów, lewitów, rolników, pasterzy, obcych rezydentów oraz zubożałą ludność. Większym rygorom poddaje on także tradycyjny urząd proroka. Z drugiej strony nie ma tu mowy o kupcach, rzemieślnikach czy zawodowych żołnierzach. Są prawa dotyczące kultu, sądownictwa, życia rodzinnego, nie ma zaś prawa handlowego, nie mówi się o problemie dziedziczenia, kontraktach, pożyczkach, podatkach czy pracach przymusowych. Przy okazji releksji Deuteronomista wprowadza do tradycji jurydycznej swoje własne prawa. Rozbudowuje np. prawo rodzinne (Pwt 21,15-21; 22,13-19; 24,1-4a; 25,5-10), które wcześniej wspomniane było tylko zdawkowo (por. Wj 22,15-16). Niektóre z tych przepisów nie mają swoich paraleli gdzie indziej (Pwt 15,1-11: rok szabatowy; Pwt 22,13-19: spory związane z narzeczeństwem; Pwt 25,5-10: lewirat). Znany z Kodeksu Przymierza „etos ubogich” w Kodeksie Deuteronomistycznym zamienia się w „etos społeczny” w szerokim tego słowa znaczeniu. Tak więc pojawia się zakaz lichwy (Pwt 23,20-21) i brania zastawu (Pwt 24,6.10-13.17-18), instytucje (rok szabatowy) będące okazją do uwolnienia dłużników (Pwt 15,1-11) i niewolników za długi (Pwt 15,12-18). Pojęcie sprawiedliwości społecznej nie jest tu powiązane z instytucją państwa, jak miało to miejsce w asyryjskim systemie prawnym. Osadza się je natomiast na idei społecznej wspólnoty kultowej. Wszyscy Izraelici są równoprawnymi beneficjentami daru ziemi i wszyscy w jednakowym stopniu, bez względu na płeć i status społeczny, tworzą tę samą wspólnotę Przymierza, do której włączeni są także ubodzy i rezydenci.

Podsumowanie

Konkludując możemy stwierdzić, że ani kryteria formalne, ani układ treści zawartej w Księdze Powtórzonego Prawa nie pozwalają jednoznacznie określić struktury tego dzieła. Wszystkie dotychczasowe propozycje, jakkolwiek ciekawe, nie odzwierciedlają zadowalająco wszystkich aspektów zawartych w księdze. Znaczna część współczesnych badaczy jest zatem zdania, że aktualna forma tego dzieła może zostać wyjaśniona jedynie przy pomocy historii jego redakcji, a więc jako efekt długiego procesu relektury. Zasadniczy element księgi stanowi, umieszczony centralnie, Kodeks Dwuermistyczny. Prawa mają układ koncentryczny, a ich dobór i forma wskazują na chęć aktualizacji tradycji jurydycznych w kontekście zmian społeczno-ekonomicznych zachodzących na przełomie VII/VI wieku przed Chr. oraz ze względu na nowy sposób odczytywania tradycji przymierza.